

РОЗДІЛ. Розвиток психічних процесів дошкільника

ТЕМА. Розвиток пізнавальної сфери у дошкільному дитинстві (пам'яті, уяви)

ПЛАН

1. Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.
2. Розвиток уяви дошкільників.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 152-161, 179-191.
2. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 201-209, 230-239.
3. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для самост. роботи студ. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2010. С. 283-292, 293-301.

Додаткова

4. Гріньова, О. М. Психологічні особливості мнемічної діяльності у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ / О. М. Гріньова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 21. С. 351-356.
5. Урунтаева Г. А., Афонькина Ю. А. Практикум по дошкольной психологии. Москва : Академия, 1998.
6. Яценко Т.В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку : метод. посіб. Кременчук, 2011. 84 с.
7. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток сенсорний здібностей і пам'яті у дітей 5-6 років : навч. посіб. Тернополь : Навчальна книга – Богдан, 2007. 56 с.
8. Федієнко В., Волкова Ю. Пам'ять, увага та мислення. Харків : Школа, 2017. 57 с.

1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІСЦІ

Завдання для здобувачів освіти: пригадайте з курсу вивчення загальної психології сутність психічного процесу «пам'ять», поняття «мнемічна діяльність», види пам'яті.

Запам'ятовування, збереження і відтворення індивідом його досвіду називають **пам'яттю**.

Жодна дія не можлива поза процесом пам'яті, без неї людина залишалася б, за словами І. Сеченова, «завжди у стані новонародженого».

Мнемічна діяльність – це специфічно людський феномен, адже тільки в людини запам'ятовування стає спеціальним завданням, а заучування матеріалу, збереження його в пам'яті і пригадування – специфічною формою свідомою діяльності. При цьому людина повинна чітко відділити той матеріал, який їй було запропоновано запам'ятати, від усіх побічних вражень. Тому мнемічна діяльність носить вибірковий характер.

Завдання для здобувачів освіти: пригадайте з попередніх тем особливості розвитку пам'яті у немовлячому віці та в ранньому віці.

Особливості розвитку пам'яті в немовлячому віці

- пам'ять на початковому етапі свого онтогенетичного розвитку відзначається синкретизмом;
- низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження;
- панує мимовільне запам'ятовування та відтворення на рівні впізнавання;
- розвиток пам'яті починається з різних видів образної (зорова, слухова, рухова, емоційна пам'ять);
- на основі розвитку мовлення до кінця року складаються передумови для розвитку словесної пам'яті.

Особливості пам'яті в ранньому дитинстві

- розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності;
- пам'ять відокремлюється від сприймання; з'являється власне відтворення;
- зростає об'єм і тривалість збереження змісту пам'яті;
- змістом пам'яті виступають об'єкти, особи, способи поведінки та дій;
- відбувається інтеграція пам'яті із мовленням дитини, що зумовлює бурхливий розвиток словесної пам'яті.

Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку

Стрімке накопичення досвіду дитини до 3-х років ставить перед наступним етапом розвитку пам'яті головне завдання – впорядкування, систематизація запам'ятованого матеріалу.

- Упродовж дошкільного віку **образна пам'ять** залишається провідною та досягає свого розквіту. зміцнюється зв'язок образної пам'яті із мисленням, що дозволяє систематизувати та узагальнити зміст пам'яті. Л. С. Виготський зауважив: якщо для дошкільника подумати означає пригадати, то для молодшого школяра пригадати означає подумати. Запам'ятовування відбувається швидко, але хаотично, без певного порядку в нагромадженні образів. Так і відтворення – відбувається швидко, але безсистемно. *Якщо дошкільника просять описати за пам'яттю собаку, то він безсистемно згадує: у собаки хвіст, він бігає, їсть хліб, у нього чотири лапи.*
- Інтенсивно розвивається **рухова пам'ять**, що стає основою для засвоєння складних сенсомоторних навичок трудової, ігрової, музичної, спортивної діяльності. Стає можливим навчання дитини *гри на музичних інструментах, танців, видів спорту, дитина стає фактично самостійною у побутових процесах, дотримується культурно-гігієнічних вимог.* Здатність виконувати рухи за зразком дорослого вдосконалюється: дитина може повторити досить складні рухи. У рухливих іграх, діти запам'ятовують не тільки рухи, але й правила гри. Діти навчаються виконувати складні трудові дії (користуватися лопаткою, відерцем, голкою, ножицями).
- **Словесна пам'ять** дошкільника досягає значних успіхів. Дитина напам'ять проговорює доступні для її розуміння *вірші, скоромовки, приказки, загадки.* На розвиток словесної пам'яті позитивно впливає процес слухання та переказу творів художньої літератури, спілкування з дорослими та однолітками.
- Виникає ще один вид пам'яті – **особистісна** – **спогадах** про події з життя дитини, її успіхи в діяльності, взаємостосунки з дорослими й однолітками. Дошкільник найдовше запам'ятовує ті події та моменти свого життя, що викликали *глибокий емоційний відгук: подарунок улюбленої іграшки, появу меншої дитини в сім'ї, хвороба бабусі.*

Виникнення елементів довільності пам'яті

Наприкінці дошкільного віку в дитини все ще переважає **мимовільна пам'ять**. Найкраще запам'ятовується дитиною емоційно *насичений, ритмічно побудований, незвичний, контрастний, динамічний матеріал*, при сприйманні якого активізується мимовільна увага. Дитина може запам'ятати на все життя свою улюблену іграшку, ляльку, капелюшок, запам'ятав напам'ять віршик, бо дорослий часто читав його та він сподобався дитині.

Під кінець молодшого дошкільного віку в дитини **виникають елементи довільності**. **Довільна пам'ять** – підпорядкована спеціальній **мнемічній меті** – запам'ятати, є *регульованою* на основі самоінструкцій.

Виконуючи такі завдання, дитина засвоює найпростіші **мнемічні**

прийоми та засоби (повторення, переказ).

Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті

- Перші мнемічні завдання ставить дорослий, коли просить дитину пригадати назву певного предмета, скоромовку, віршик; переказати почуту казку. Отримуючи схвалення, дитина радіє, поступово сама ставить перед собою завдання запам'ятати щось, щоб потім пригадати та викликати схвалення дорослого.
- У 4 роки – діти виявляють здатність виправляти помилки при відтворенні матеріалу.
- У 5 років – виникає прагнення цих помилок не припускатись, а для цього дитина налаштовується запам'ятати правильно і точно, щоб правильно відтворити.
- за умови відповідної педагогічної роботи дитина до кінця дошкільного віку оволодіває смисловими прийомами запам'ятовування: порівняння нового з відомим, різних частин матеріалу між собою; групування, класифікація (інтелектуалізація пам'яті).
- Значні резерви для розвитку пам'яті містить **робота з дитячою літературою**. Супровід дорослим різних моментів життя дитини читанням напам'ять віршиків, проговорюванням скоромовок приводить до того, що дитина також запам'ятовує та відтворює їх. Читання казок, оповідань, супроводжуване показом ілюстрацій.
- Дітей слід привчати до принципу «зрозумів, тоді запам'ятай». **Пояснювати все незрозуміле**.
- Сприяють запам'ятовуванню матеріалу **спостереження**. Наприклад, щоб намалювати яблучко, подивимось, з яких частин воно складається, яку форму та забарвлення має. Спрямовуючи увагу малюка на різні сторони об'єктів, організовуючи обстеження, вихователь забезпечує формування повного і точного образу пам'яті.
- Високі можливості довільної пам'яті дошкільника виявляються у **сюжетно-рольовій грі** («Пошта», «Супермаркет»).
- Спочатку це завдання «запам'ятай», а потім «пригадай». Найлегше дитина пригадує події, назви слів, осіб, яких нещодавно сприймала: кого бачили вчора у зоопарку? Навчаючи дитину довільному відтворенню, дорослий пояснює зв'язок із моментом запам'ятовування. Так, під час сприймання матеріалу дорослий ставить завдання «подивись (послухай) уважно, бо потрібно буде згадати». Наприклад, під час прогулянки у парк вихователь спрямовує увагу дітей на роздивляння дубового листочка, ставить завдання запам'ятати, якого він кольору і форми, тому що діти будуть потім його малювати.

3. Розвиток уяви дошкільників

Актуалізація опорних знань з теми

Завдання для здобувачів освіти: пригадати з курсу вивчення загальної психології та попередніх тем сутність психічного процесу уяви, види уяви, прийоми створення образів уяви, як зароджується уяву в ранньому віці.

Уява – це специфічно людський психічний пізнавальний психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, що виникли у попередньому досвіді. Тому образи уяви називають вторинними.

Особливості розвитку уяви в ранньому віці:

- першими виникають прояви репродуктивної уяви, а до кінця періоду - елементи творчої;
- важливими психологічними передумовами розвитку уяви є збагачення уявлень і наслідування дорослого, відкладене у часі з внесенням нових елементів;
- уява з'являється в грі, коли виникає уявна ситуація та ігрове перейменування предметів - заміщення;
- уява пов'язана із зовнішніми предметними та ігровими діями і водночас з мовою, як засобом подолання ситуативності.

Особливості розвитку уяви у дітей дошкільного віку

- Уява дошкільника **обмежена** внаслідок недостатності знань і уявлень. Водночас бурхливе дитяче фантазування зумовлене низькою критичністю мислення. Дошкільник легко об'єднує різні враження і некритично ставиться до одержаних комбінацій, що особливо помітно у молодшому дошкільному віці (Л. С. Виготський).
- Переважає **пасивна уява**: у дитини комбінації образів не спрямовані на практичне втілення. Вона **фантазує заради самого фантазування**, яке перетворюється на своєрідну гру.
- Спочатку уява спрямовується на **предмети**, з якими дитина діє, потім спирається на **ігрові дії** у сюжетно-рольовій грі, а наприкінці дошкільного віку переходить у **внутрішній план**.
- Здатність уявного оперування образами приводить до **виявів творчої активності дітей у різноманітних сферах**: у мовленні (складання казок, оповідань, загадок), *малюванні, конструюванні, музичній діяльності*. Зростає **довільність уяви**, що відкриває можливість для створення перших завершених продуктів творчості.
- Дошкільник не створює нічого принципово нового з погляду суспільної

культури. Характеристика новизни образів має значення тільки для самої дитини.

Найважливішою умовою розвитку уяви є розвиток **ігрової діяльності**, сюжетно-рольової гри. Саме у грі, дитина виражає себе якнайповніше, дитина виявляє свою ініціативу, вміння організовувати, планувати, передбачити, що повинен робити герой, планувати його подальші дії, використовувати предмети-замінники (наприклад: для молодших дошкільників коробочка виступає шафою, що відкривається подібно до дверцят шафи). Гра у молодших дошкільників має ситуативний характер. Побачив білий халат — грає в лікарню, побачив терези – став «продавцем». У середніх і старших дошкільників замінники зовсім не схожі на потрібний предмет. Збільшується тривалість гри дітей на одну і ту ж тему, а також ігри характеризуються стійкістю ролей.

Середній дошкільний вік

У **середньому дошкільному віці** у дітей на основі стрімкого розширення їхнього досвіду зростають творчі прояви в діяльності, перш за все у грі, ручній праці, зв'язному мовленні.

У **4-5 років** – рівень творчої уяви дещо знижується через орієнтацію на засвоєння зразків соціальної поведінки. Афективна уява виникає у ситуаціях, що викликають реальні переживання. Пізнавальна має відтворювальний характер. Виникає планування, але воно поширюється тільки на наступний крок, а не на весь ланцюжок дій.

Уява включається як необхідний компонент словесної творчості дітей, насамперед, у формі казок. Вже з 3-х років дитина виявляє здатність до складання казок. Дитина наділяє героїв діями і характерами відповідно до їх реальних особливостей, поведінки і способу життя.

Старший дошкільний вік

У **старшому дошкільному віці (у 6-7 років)**.

- Уява проявляється як вільне оперування засвоєних на попередньому етапі зразків поведінки. **Афективна** уява призначена для створення емоційно важливих для дитини ігрових ситуацій, які допомагають подолати негативні переживання. Щоб позбутися страху дитина програє страшну ситуацію (гра у Бабу-Ягу, Поросят і Вовка). **Пізнавальна** уява збагачується. Вирізняється процес пошуку ідеї, створення задуму.
- Розширюються образи уяви, зростає їх чіткість, яскравість.
- Виникають перші мрії дитини про своє майбутнє, про майбутнє всіх людей. Вони ситуативні, нестійкі, зумовлені подіями, що викликали у дітей емоційний відгук.
- За допомогою уяви дитина прагне до відтворення того, що вразило, до пригадування того, що сподобалось.
- Розширюється обсяг уяви, він включає низку взаємопов'язаних образів, що становлять задум. У 5—7 років зовнішня опора підказує задум, і

- дитина планує його реалізацію і підбирає необхідні засоби.
- У 5-7 років діти створюють **уявні світи**, населяють їх **діючими персонажами**. Дошкільник, наприклад, вигадує собі друга – маленького чоловічка, з яким грається і разом з яким переживає уявні пригоди. Нерідко і діти молодшого віку розповідають про вигадані події, стверджуючи, що їм купили собаку, подарували кошеня та ін. Причина подібних фантазій – у проблемах особистісного розвитку дитини, їх поява – серйозний привід для дорослого задуматися: які потреби малюка не задовольняються, про що він мріє і чого прагне, якими бачить свої відносини з дорослими й однолітками.
  - Іноді діти, розповідаючи про події минулого, додають у них вигадані елементи. Це не можна розцінювати як **прояви брехливості**. Тут виявляється особливість дитячої психіки – її синкретизм – недиференційованість психічних процесів між собою. У даному випадку – пам'яті та уяви.
  - Старший дошкільник використовує досить широкий спектр **приймів створення образів уяви**:
    - **Наділення фантастичних (ігрових) персонажів реалістичними діями**. Дошкільник включає героїв у специфічно людські життєві ситуації, приписуючи їм людські думки, почуття, вчинки.
    - **Антропоморфізація** – одухотворення предметів, якими діти часто користуються, оскільки постійно зустрічаються з ними при слуханні казок.
    - **Аглютинація**: сполучення у новому образі, здавалося б, не-поєднаних елементів. Наприклад, дитина сполучає сюжети різних казок.
    - **Гіперболізація** – зменшення або перебільшення величини персонажів, предметів.
    - **Доповнення** – діти використовують добре знайомі їм казкові події, змінюючи деякі деталі, персонажів або придумуючи для знайомої казки нове продовження.
    - **Парадоксальне комбінування** – переміщення об'єкта у незвичну ситуацію.

Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника

Л. С. Виготський вважав, що найважливіший (сензитивний) вік для розвитку уяви, а відтак і для закладання основ творчості – дошкільний.

Для розвитку уяви і творчості дитини необхідна підтримка дорослих, заохочення допитливості дітей, їх експериментування, пошукових дій, оригінальних рішень, виходу за межі зразка. Окремим і важливим питанням у дитячій психології є міра впливу, втручання дорослого у творчі спроби дітей. Якщо вона буде зовеликою, то що залишиться дитині? Її творчість непомітно перейде у виконання інструкцій дорослого. Авторитарне ставлення, гіперопіка і емоційна холодність та байдужість знижують ініціативу, самостійність

дитини, викликають вивчену безпорадність, зневіру у власні сили, які приводять до відмови від пошуку.

Існує кілька поглядів психологів з приводу впливу організації взаємодії з дорослим на розвиток уяви та творчості дітей.

1. Творчість закладено у дитині від народження. Дорослий повинен дозволити виявлятися цій творчості, головне – не заважати дитині у її самовираженні.

2. Створення умов для розвитку творчості без прямої взаємодії з педагогом. До цих умов Дж. Сміт відніс:

- Фізичні: наявність матеріалів для творчості і можливості будь-коли діяти з ними;
- Соціально-емоційні – створення дорослим атмосфери безпеки, впевненості, коли дитина знає, що її творчі здобутки не викликать негативної оцінки дорослого;
- Психологічні – формування у дитини почуття внутрішньої свободи, розкутості, підтримка інтересу до втілення власних можливостей внаслідок заохочення дорослим усіх творчих починань дитини;
- Інтелектуальні – розв'язання творчих завдань.